

A nagykamarási avar kori temetőrészlet

1. Bevezetés¹

Buday Árpád és Banner János munkásságának köszönhetően 1924-ben létrejött a szegedi Régészeti Intézet. Az alapítók további tevékenysége során egy szinte minden régészeti korszakot felvonultató tangyűjtemény jött létre, amely közel 11 000 tárgyat tartalmazott. A régészeti tár leletanyagának többsége azonban az intézet saját ásatásaiból, terepbejárásaiból származott, amelyek nagyrészt a mai Békés és Csongrád-Csanád megye területén folytak 1925-től. A történelem viharainak következtében mára csak 72 lelőhely anyaga maradt meg: jó, töredékes vagy azonosíthatatlan állapotban.² A tangyűjtemény revíziója során kiderült, hogy a megmaradt avar kori leletanyag igen csekély, többsége a nagykamarási temetőhöz köthető. Ez az anyag jelenleg is az SZTE Régészeti Tanszékének gyűjteményében található.³ A revíziós munkálatok végzése közben fogalmazódott meg a leletanyag és a temetőrészlet részletesebb vizsgálatának és elemzésének gondolata az avar kor kutatásának új eredményeinek felhasználásával. Jelen munkámban a feltárt temetőrészlet új elemzését tűztem ki célul, amely felöleli a temetkezési szokások, viseleti elemek és mellékletek témakörét is. Az embertani anyag részletes elemzésére a dolgozat terjedelmére való tekintettel nem térek ki.

2. Kutatástörténet

1926. augusztus 16–28. között a József főherceg tulajdonát képező bánkúti/kisjenői⁴ uradalomhoz tartozó Nagykamárás község belterületén végzett ásatást a szegedi egyetem Régészeti Intézete.⁵ Banner János 27 sírt tárt fel, azonban a település lakosainak elbeszélései szerint már korábban is találtak temetkezéseket ezen a területen. Az ásató régész az egykori

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Pintér-Nagy Katalinnak (egyetemi adjunktus, SZTE BTK Régészeti Tanszék) folyamatos szakmai támogatásáért és tanácsaiért, melyek nélkül jelen munka nem készülhetett volna el. Továbbá köszönettel tartozom Marcsik Antóniának (nyugalmozott egyetemi docens, SZTE TTIK Embertani Tanszék) az embertani anyag feldolgozásában és értékelésben nyújtott segítségéért, Walter Rékának (Camelot Photo) a tárgyfotók és a képtáblák gondos elkészítéséért és szerkesztéséért, Nagy Zsolt Dezsőnek (régész, DJM) és Jámbor Csabának (könyvtáros, DJM) a szakmai anyagok hozzáférhetőségének biztosításáért a pandémias helyzet alatt.

² PINTÉR-NAGY 2017a, 22.

³ SAJTI 2019, 8; FARKAS et al. 2020, 36–39.

⁴ Az II. és III. katonai felmérésen (<https://mapire.eu/hu/map>) kisjenői uradalomként szerepel a terület, Banner viszont bánkúti uradalomnak nevezi (BANNER 1927, 141; BANNER 1990, 67).

⁵ BANNER 1927, 141–142; BANNER 1990, 67–68.

temetőnek csak egy részét tudta megmenteni. A korábban felszínre került tárgyakat a környék lakóitól szórványleletként gyűjtötték be.⁶

A temető feltárásának eredeti dokumentációja sajnos nem maradt fenn, így a *Dolgozatok* 1927-es kiadványában publikált elemzés szolgáltatta a legtöbb és legrészletesebb információt.⁷ A régészeti gyűjtemény leltárkönyve szintén elsődleges adatokat tartalmaz, ugyanis tételesen, síronként felsorolva olvasható a temető tárgyainak listája.⁸ Mindemellett közvetett adatok nyerhetők az ásató visszaemlékezéseiből is.⁹ A levéltári kutatások sikertelennek bizonyultak a lelőhelyet illetően. Az egykori intézet iratanyaga között a nagykamarási ásatás évében semmilyen feljegyzés, adat, irat nem található a feltáráshoz kapcsolódóan.¹⁰

A temetőrészlet embertani anyagának első vizsgálatát Krecsmárik Endre végezte el, melynek eredményeit szintén a *Dolgozatok* 1927-es kiadványában tette közzé.¹¹ Véleménye szerint a nagykamarási sírok elhunytjai az értékelhető állapotú koponyák,¹² a mellékletek és a temetkezési szokások alapján avarok voltak.¹³

A 2002-ben kiadott avar kori lelőhelyeket felgyűjtő kataszterben (ADAM) a temetőrészletre vonatkozó információkat Medgyesi Pál foglalta össze.¹⁴ Bende Livia 2006-ban megvédett doktori dolgozatában a Körös–Tisza–Maros-vidéken elhelyezkedő, az avar kor második felére keltezhető temetőket gyűjtötte fel és vizsgálta azokat a temetkezési szokások szempontjából. Munkájában feldolgozta a nagykamarási temetőt is,¹⁵ azonban a leletanyagot nem volt lehetősége megvizsgálni. A rendelkezésre álló embertani anyagot (1–2., 5–6., 9., 14., 25. sír) Marcsik Antónia antropológus újravizsgálta.¹⁶ Bende a nagykamarási temetőt a 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére keltezte.¹⁷

Az 1950-es években, az intézet megszűnése után a tangyűjtemény méltatlan körülmények közé került, végül a szegedi Móra Ferenc Múzeumba szállították át a nagykamarási anyaggal együtt. 2015-ben a leletek újra a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének kezelésébe kerültek.¹⁸ Ezt követően 2016-ban megkezdődött a leletek revíziója, ami kiindulási alapot adott a jelen dolgozat számára is. A rendelkezésünkre álló források, leltárkönyvek adataiból kiderül, hogy az idők során számos lelet eltűnt, megsemmisült vagy azonosíthatatlanul töredékes állapotba került. Mindemellett szerencsére vannak olyan leletek is, amelyek túléltek a történelem viharait, és ma is a régészeti gyűjtemény részét képezik.¹⁹

⁶ BANNER 1927, 142.

⁷ BANNER 1927, 141–156. A nagykamarási temető elemzése duplum kiadásban megjelent a Csanádvármegyei Könyvtár 10. kötetében is (BANNER 1927b, 3–18).

⁸ SZTE RT RGY. Ltk.; SZTE RT RGY. Ltsz. 7540–7621.

⁹ BANNER 1990, 68–69.

¹⁰ MNL CsML VIII. 16. 1. doboz.

¹¹ KRECSMÁRIK 1927, 160–165.

¹² A koponyákon kívül a csontvázak többi részét nagy valószínűséggel nem szedték fel. Erre utaló leírás, leltárkönyvi bejegyzés nincs (SZTE RT RGY. Ltsz. 7543, 7544, 7547, 7559, 7565, 7581, 7588, 7612, 7617).

¹³ KRECSMÁRIK 1927, 160–165.

¹⁴ MEDGYESI 2002, 253; <http://www.arpad.btk.mta.hu/adatbazisok>

¹⁵ A temető sírleírásait átdolgozva és javítva tette közzé (BENDE 2017, 37–38).

¹⁶ BENDE 2017, 37, 55. lábjegyzet. Az újabb embertani értékelést lásd SAJTI 2019, 53–59.

¹⁷ LŐRINCZY 2017, 479.

¹⁸ PINTÉR-NAGY 2020, 10.

¹⁹ SAJTI 2019, 8–9.

3. Földrajzi elhelyezkedés

Nagykamarás község a mai Békés megye DK-i részén, Gyulától 35 kilométerre, Békéscsabától 40 kilométerre helyezkedik el [1. tábla 1]. A leletmentő ásatást az akkor még Arad megyéhez tartozó településen végezték el. A temető a község belterületének északi részén fekvő, K–Ny-i irányú földhátan, a Száraz-ér egykori mellékágától 1300 méterre északra található.²⁰

4. A temetőterkép problematikája

A temetőrészlet értékeléséhez nélkülözhetetlen adatokat szolgáltathat a temetőterkép, amelyvel kapcsolatban felmerült néhány probléma. Az elemzés során az eredeti, 1927-es publikációban közölt változatra támaszkodhatunk, amelyet Buday György készített [1. tábla 2]. Buday feltehetőleg Banner ásatási feljegyzései, rajzai alapján készítette el a temetőterképet. Ennek ellenére Banner közleménye és a Buday által készített térkép között néhol eltérések figyelhetők meg a tájolás tekintetében (3–4., 17., 18. sír). A leírás és a térkép eltéréseire Kovrig Ilona hívta fel az ásató figyelmét. A 3–4., 17., 18. sírok esetében Buday felcserélte a keleti és nyugati égtájakat.²¹ Bende Lívია azonban már helyesen közölte az égtájakat a Körös–Tisza–Maros-vidéki temetők feldolgozása során.²²

5. Temetkezési szokások

5.1. Tájolás

Az égtájak és a sírok elhelyezkedésének tisztázását követően megállapítható a nagykamarási sírok valódi tájolása. Ezek alapján a leggyakoribb tájolás NyÉNy–KDK volt (18 sír). Az ÉÉNy–DDK-i és az ÉNy–DK-i irányítás 3-3 esetben, a Ny–K-i, a DDK–ÉÉNy-i és a DDNy–ÉÉK-i irányítás mindössze 1-1 sírnál figyelhető meg.²³ A NyÉNy–KDK-i tájolás túlsúlya miatt Bende Lívია a Körös–Tisza–Maros-vidéki temetők vizsgálata során a nyugat felé húzó tájolási csoportba sorolta a nagykamarási temetőt. A Bende által elemzett temetők adatai rámutattak, hogy az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros-vidéken és a Tiszántúlon az ÉNy–DK-i irány bír vezető szereppel, illetve a Ny felé húzó tájolás a dominánsabb.²⁴

²⁰ BENE 2017, 37; SAJTI 2019, 9.

²¹ Banner visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy újra elkészítették a temető térképét, azonban bővebb információt nem adott róla (BANNER 1990, 68–69). Valószínűleg ez az újabb térkép sem maradt fenn.

²² BENE 2017, 37–38.

²³ BENE 2017, 37–38.

²⁴ A Bende által nyugati csoportba sorolt további temetők: Székkutas–Kápolnadűlő; Szentés–Berekhát, Farkas-tanya I.; Orosháza–Béke Tsz; Gyula–483. lh.; Szentés–Berekhát, Farkas-tanya II.; Tápé–Lebő–Kishomokos (BENE 2017, 252).

5.2. A sírgödrök kialakítása és méretei

Bende Lívия gyűjtése szerint, hasonlóan az Avar Kaganátus többi területéhez, a Körös–Tisza–Maros-vidéken is az aknasírok előfordulása a leggyakoribb.²⁵ Megállapítását a nagy-kamarási temetőrészlet temetkezései is alátámasztják, ugyanis a 27 sírből 26 esetben (1–16., 18–27. sír) aknasírokat azonosítottak a feltárás során.²⁶ A 17. temetkezés Banner leírása alapján fülkesírként értelmezhető.²⁷ A váz koponyája 190 cm mélységben, míg lábai 236 cm mélyen helyezkedtek el. Banner a sírleírásában megjegyzi, hogy az egész váz ferdén feküdt. A sírről fénykép is készült,²⁸ amelyen látható, hogy a váz lábai valóban mélyebben helyezkedtek el. Ez a fülkesír a temető leggazdagabb női temetkezését rejtette.²⁹

A sírok hosszúság- és szélességadatai igen hiányosak. A rendelkezésre álló szám adatok alapján szélességük általánosságban 50–90 cm, a hosszúságuk 165–200 cm között határozható meg.³⁰ A sírok mélysége viszont egy temetkezés (27. sír) kivételével minden esetben megállapítható.³¹ A felnőtt sírok átlag mélysége 151,3 cm, a gyermeksíroké 180 cm. A legsekélyebb férfisír 135 cm (7. és 15. sír), míg a legmélyebb 195 cm (5. sír). A női temetkezések közül a legsekélyebb 60 cm (6. sír), a legmélyebb pedig 213 cm (17. sír) volt. A legsekélyebb gyermeksír 140 cm (13. sír) mélységű volt, míg a legmélyebb 220 cm (24. sír).³² A temetőrészlet három sírjánál (6., 22., 23. sír) figyelhető meg a sekély mélység,³³ melyek közül kettőből nem kerültek elő leletek (22., 23. sír).³⁴ Banner János feltételezése szerint ezek a temetkezések nem egykorúak a többi sírral.³⁵ A szóban forgó sírok azonban a temetőrészlet többi sírja között helyezkednek el, nem egy csoportban találhatók, és nem is bolygatták meg más temetkezéseket. A kérdés vizsgálata végett további szempont lehet a sírok tájolása. A 22. és 23. sír tájolása ÉNy–DK-i, míg a 6. sír NyÉNy–KDK irányú. Bende Lívия Körös–Tisza–Maros-vidéki kutatásai során azonban kimutatta, hogy az avar kor második felében az ÉNy–DK-i irány lett meghatározó.³⁶ Úgy gondolom, hogy a 6., a 22., és a 23. sír szintén az avar korra keltezhető, és ehhez a közösséghez tartozhattak, továbbá lehetségesnek tartom, hogy a sekély mélység és a leletmentesség oka az időjárási tényezőkben³⁷ és esetleg a társadalmi/közösségi szerepben keresendő.

Felmerül a kérdés, hogy a sírmélység kapcsolatban állhat-e az elhunyt rangjával, társadalmi helyzetével. A kérdés megválaszolásához érdemes szemügyre venni a férfi- és

²⁵ BENE 2017, 255.

²⁶ BANNER 1927, 152.

²⁷ BANNER 1927, 152; BENE 2017, 38.

²⁸ BANNER 1927, 153.

²⁹ A sírban talált leletanyag (fülbvaló, szemesgyöngyökből álló nyaklánc, vascsat, vaskés) általánosnak tekinthető (BANNER 1927, 152; BENE 2003, 310; BENE 2017, 38, 272).

³⁰ BANNER 1927, 155.

³¹ A 27. sírt a munkások bolygatták meg, Banner már nem tudta felvenni a hiteles adatokat (BANNER 1927, 155).

³² BANNER 1927, 154–155.

³³ 6. sír: 60 cm, 22. sír: 90 cm, 23. sír: 95 cm (BANNER 1927, 146, 153–154).

³⁴ A 6. sírban egy késpenge volt az elhunyt mellkasán, más melléklet, viseleti elem nem került elő (SZTE RT RGy. Ltsz. 7566). A másik két sírban (22., 23. sír) semmilyen marandó tárgy nem került felszínre. A leltárkönyvben és Banner 1927-es publikációjában melléklet nélküli sírokként vannak megjelölve (BANNER 1927, 146, 153, 154; SZTE RT RGy. Ltk.).

³⁵ BANNER 1927, 155.

³⁶ BENE 2017, 252.

³⁷ Például talajvíz, fagy (BENE 2017, 255–256).

gyermeksírokat is. A 7. sír volt a leggazdagabb férfitemetkezés (135 cm), viszont a legmélyebbnek az 5. férfisír (195 cm) bizonyult. Mindkét sírban volt veretes öv, azonban a 7. sír elhunyja a maradandó mellékletek és a lószerszamos temetkezés alapján valamivel előkelőbb lehetett. A gyermeksírok esetében megfigyelhető, hogy a 220 cm mélységű 24. sír elhunyja gyöngnyakláncot viselt, míg a sekélyebb (140 cm) 13. sír vázának mindössze egy kése volt. A női- és gyermeksírok alapján felmerülhet, hogy a temetkezés mélysége és az elhunyt társadalmi rangja között kapcsolat van, azonban ezt az elgondolást a férfisírok megcáfolják.

5.3. A vázak helyzete és a sírba helyezés módja

Nagykamaráson az elhunytak többségét hanyatt, nyújtott pozícióban helyezték végső nyugalomra.³⁸ Banner János közlése szerint két sír kivételével koporsó nélküli temetkezések figyelhetők meg.³⁹ Az 5. és a 15. temetkezés halottait, a sírokban talált koporsókapcsok alapján, koporsóban helyezhették örök nyugalomra. Az 5. sírban a koponya és a lábszárak mellett 2-2 ácskapcsot [2. tábla 1, 4] figyelt meg az ásató. A kapcsok elhelyezkedése alapján Banner egy láda alakú koporsót feltételezett, amelynek méretét 50×170 cm körülire becsülte. A 15. sírban a csontváz medencéjének két oldalánál került elő 1-1 ácskapocs.⁴⁰ A temetkezésekről sajnos sem rajz, sem fotó nem készült, így a vas ácskapcsok pontos helyét nem lehet megállapítani. A 7. sír esetében a váz felett 25 cm-rel lószerszámzat (kengyelek, hevedercsat, csikózábla, szíjveretek) került felszínre.⁴¹ A váz és a lószerszámok közötti távolságot figyelembe véve felmerül a lehetőség, hogy egy ácsolt deszkaporsóra helyezték a tárgyakat a temetés során.

A koporsóhasználatra utalhatnak a famaradványok, a koporsókapcsok és a föld elszíneződése is. Közvetett bizonyíték lehet a karok testhez szorított vagy éppen eltartott helyzete, a felhúzott vállak és a koporsón belüli csontelmozdulások. A Bende által vizsgált avar temetkezések kevesebb mint felénél figyelték meg a koporsó használatára utaló közvetlen vagy közvetett nyomokat. Az előkerült koporsóvasak nagy többsége ácskapocs alakú. A temetkezések során ácsolt ládakoporsókat és ácskapoccsal rögzített deszka- és rönkkoporsókat is használhattak.⁴² A nagykamarási temetőben az 5. és 15. temetkezés során ácskapoccsal ellátott koporsóba helyezték az elhunytakat. Banner egyéb koporsóra utaló jelet nem jegyzett le. Az ásató régész leírásaiból arra következtettek, hogy deszka- és rönkkoporsókat egyaránt használhattak az említett temetkezéseknél, hiszen mindkét esetben elegendő lehet néhány ácskapocs a fedél rögzítésére.⁴³

A 4. sír vázának leírása során Banner megjegyezte, hogy a váz térdei feltűnően szorosan helyezkedtek el egymás mellett.⁴⁴ A 12. sír fényképén megfigyelhető, hogy a karok szorosan a törzs mellett helyezkednek el, a térdek viszonylag közel vannak egymáshoz, a lábfejek

³⁸ BANNER 1927, 155.

³⁹ BANNER 1927, 155.

⁴⁰ BANNER 1927, 149–150.

⁴¹ BANNER 1927, 148.

⁴² BENDE 2017, 275.

⁴³ BENDE 2017, 276–277.

⁴⁴ BANNER 1927, 145.

pedig jobbra néznek.⁴⁵ A 17. temetkezés esetében a fénykép minőségétől eltekintve észrevehető, hogy a jobb kar szorosan a bordák és a medence mellett helyezkedik el (a bal kar helyzete nehezen kivehető), továbbá a jobb kulcscsont lefelé néz, illetve a térdek nagyon közel vannak egymáshoz.⁴⁶ A Körös–Tisza–Maros-vidék avar kor második felére keltezhető temetői esetében Bende Lívია szerint a karok testhez szorított, a vállak felhúzott helyzete és a karok medencén való helyzete azt valószínűsíti, hogy az elhunytat valamilyen anyagba csavarták vagy keskeny koporsóba helyezték.⁴⁷ A nagykamarási sírok esetében főleg a karok törzshöz szorított helyzete (12., 17. sír), illetve a lábak egymáshoz való feltűnő közelsége (4. sír) figyelhető meg. A vázak helyzete véleményem szerint valamilyen anyagba való becsavarást vagy keskeny, fémszerelék nélküli koporsóban való elhelyezést feltételez.

5.4. Rendellenes temetkezés

A nagykamarási temető 22. sírjának elhunytját enyhén zsugorított pozícióban temették el. A sírból sem viseleti elem, sem mellékletek nem kerültek elő. Az ásatási megfigyelések szerint a sír mélysége 95 cm volt. A test rendellenes elhelyezkedése és a sekély gödör miatt Banner felvetette, hogy esetleg egy büntett következtében elhunyt, hirtelen elhaltolt egyén maradványairól lehet szó.⁴⁸

A rendellenes temetkezés megjelenési formái igen különbözőek.⁴⁹ Egyes esetekben valóban felfedezhetők erőszakos cselekedet nyomai is a vázak helyzetében (Pitvaros 61. sír).⁵⁰ A zsugorított temetkezések a kora és késő avar korban egyaránt előfordulnak. Banner feljegyzései szerint a 22. sír vázának zsugorított hossza 145 cm, a teljes hossz pedig 150 cm. Ennek következtében elhunyt pozíciójára magyarázatul szolgálhat a hullamerevség vagy az elméretezett sírgödör is,⁵¹ ez utóbbi méreteiről azonban nem rendelkezünk információval. Ezzel szemben a 22. sír a feltárt temetőrészlet szélén helyezkedik el, melléklet nélküli és sekély mélységű. A temetkezés tájolása (ÉNy–DK) azonban illeszkedik a temető más sírjaihoz (14., 23. sír). A sekély mélység ugyan indokolható időjárás viszonyokkal is,⁵² viszont a leletmentességgel együtt vizsgálva talán mással összefüggésbe is hozható.⁵³

5.5. Ételmelléklet és állatáldozat

Az étel- és italáldozatok a temetkezési szokások fontos elemei, hiszen az elhunyt számára egy túlvilági útravalót állít össze a szertartást végző közösség.⁵⁴ Az ételmelléklet és állatáldozat sok esetben nehezen meghatározható, ahogy azt a nagykamarási temetőrészlet

⁴⁵ BANNER 1927, 151.

⁴⁶ BANNER 1927, 153.

⁴⁷ BENDE 2017, 275, 281.

⁴⁸ BANNER 1927, 155.

⁴⁹ Legtöbbször az oldalt fekvést, a térdek azonos oldalra való felhúzását a medence vonaláig, esetleg fentebb, vagy a lábszárak gerinre merőleges helyzetét értik alatta, melyhez behajlított karok társulnak (BENDE 2017, 282).

⁵⁰ BENDE 2017, 282.

⁵¹ KOVRIG 1963, 79.

⁵² BENDE 2017, 255–256.

⁵³ Feltételezhető, hogy az egyén valamilyen okból kifolyólag periférikus szerepet töltött be a közösségben.

⁵⁴ TÓTH 2012, 537.

példáján keresztül is látni fogjuk.⁵⁵ A temetőben négy sírnál dokumentáltak állati csontokat (5., 12., 17–18. sír).

A 12. sír vázának combcsontjai között sertécsigolya, a jobb lábszáron és a bal combcsont közepén pedig fél-fél darab sertésállkapocs feküdt.⁵⁶ A temetkezésről fénykép is készült, amelyen az állatcsontok jól megfigyelhetők.⁵⁷ A 18. sír vázának bal lábszára mellett egy juh csigolyája és keresztcsontja került felszínre.⁵⁸ A kora és késő avar korban a Körös–Tisza–Maros közén jellemző volt az ételmelléklet adása. Az ételmellékletként igencsak kedvelt juhok mellett a szárnyasfélék, szarvasmarha, sertés és a tojás is gyakran megjelent a sírokban.⁵⁹ Az ételmelléklet helye többnyire a koporsóban lehetett, azon belüli elhelyezése változatos. A váz lábán vagy a lábszárakon, a koponya és a vállak környékén is előfordulhatnak. Férfi-, női és gyermektemetkezésekben egyaránt megjelentek.⁶⁰ Az előbbieik alapján a 12. és 18. temetkezésben talált állatcsontok nagy valószínűséggel ételmellékletként értelmezhetők, ugyanis az elhunyt közvetlen közelében (talán az ácsolt koporsóban) helyezkedtek el.

Az 5. sírban nyugvó férfi vázától 30 cm-rel mélyebben juhcsontváz került felszínre.⁶¹ A 17. fülkesír aknarésztében juh keresztcsontja és alsó állkapcsának töredéke feküdt.⁶² Banner leírása szerint a 18. sír esetében a felszíntől számítva 70 cm-es mélységben, a váz felett 130 cm-re egy lókoponya⁶³ látott napvilágot.⁶⁴ Az emberi és állati vázrészek közötti távolságok mindhárom esetben arra utalhatnak, hogy valamilyen módon elválasztották őket egymástól. Ez a jelenség a késő avar kori állatáldozatokra jellemző, ugyanis az elhunytat és az áldozati állatot térben elválasztották egymástól. Ennek következtében az áldozat a koporsón kívül, mellett, fölött vagy alatt kapott helyet. Az áldozat lehetett egész (anatómiai rendben) vagy részleges (koponya és fejett lábvégcsonatok). Valamint előfordult, hogy csak a koponya, a teljes állat feldarabolva, vagy csak egyes részei kerültek a sírba.⁶⁵ Az előbbieik figyelembe vételével az 5. sírban talált juhcsontváz nagy valószínűséggel teljes/egészben eltemetett

⁵⁵ Ételmellékletnek tekinthetők azok az állati eredetű maradványok, amelyek a halott mellett, vele egy szinten kerültek elhelyezésre. Az elhunyttól térben elválasztott állatok (sírgödör kialakítása, koporsó használatára révén), illetve azok az állati csontok, amelyek nem vagy alig tartalmaznak húst (alsó lábszárak, juh hosszú fartöve) már áldozati állatként értelmezhetők (TÓTH 2012, 534, 538–539; TÓTH 2018, 109).

⁵⁶ BANNER 1927, 151.

⁵⁷ BANNER 1927, 151, 8. kép.

⁵⁸ BANNER 1927, 151.

⁵⁹ A juhok esetében a legjellemzőbb melléklet a keresztcsont és a hosszú fartő vagy annak darabjai (ágyéki csigolyák). Emellett előfordult a hátszigolyák, lapocka, borda, combcsont, medence és lábszárak sírba helyezése is. A szárnyasoknál (házi tyúk, házi lúd) a comb, a szárnyak vagy egy végtag a törzs egy részével kerülhetett a temetkezésbe. A szarvasmarhák és a sertések esetében hát-, ágyék- és farokcsigolyák, lábszárak, bordák és egyéb testrészek szolgálhattak útravalóként (BENDE 2017, 317–322).

⁶⁰ BENDE 2017, 317–322.

⁶¹ A leltárkönyvbe juhcsontdarabot jegyeztek be, azonban már nem található meg a gyűjteményben. Ennek következtében nem lehet megállapítani, hogy valóban egész juhcsontvázról volt szó, vagy csak egy részét emelték ki a sírból, esetleg csak egy darab volt megmenthető az állapota miatt.

⁶² BANNER 1927, 152; BENDE 2017, 38.

⁶³ Bende Lívия kérdésesnek jelölte a lókoponyát munkájában (BENDE 2017, 38). A lelet nem került leltárba, fénykép nem készült a sírről. Egyedül Banner leírására támaszkodhatunk, azonban Bende kétségei nem alaptalanok.

⁶⁴ BANNER 1927, 153.

⁶⁵ BENDE 2003, 319.

állatáldozatként⁶⁶ értelmezhető.⁶⁷ Továbbá a 17. sír aknájában elhelyezett állati maradványok részleges állatáldozatként⁶⁸ értékelhetők.⁶⁹ A 18. sír esetében az önállóan álló lókoponyát feltételezhetően szintén áldozatnak szánták. Ebben az esetben talán hiedelemvilághoz köthető indíttatás áll a háttérben. A lókoponya célja az lehetett, hogy védelmet nyújtson az elhunyt számára a túlvilágon.⁷⁰

5.6. Melléklet nélküli sírok

Banner a teljesen üres, még viseleti elemeket sem tartalmazó sírokat tekintette melléklet nélkülinek (22–23. sír).⁷¹ Az újabb szemlélet alapján azok a tárgyak tekinthetők valódi mellékletnek (eszközök, áldozati szereppel bíró mellékletek, edények, szerves anyagból készült tárgyak), amelyeket a temetést végző közösség helyezett a halott sírjába, koporsójába. Ennek következtében a viseleti elemek sem sorolhatók a valódi mellékletek közé. A nagykamarási temető esetében nyolc sírban (8–9., 11., 20., 22–24., 26. sír) nem volt az elhunyt mellett maradó anyagból készült melléklet. Ezzel szemben a felsorolt temetkezések mindegyikében volt valamilyen viseleti elem (többnyire a ruházat rögzítésére szolgáló vascsatok).⁷²

5.7. A sírok rablottsága

Banner János feltételezése szerint a temető sírjait valamilyen módon megjelölhették, ugyanis nem volt szuperpozíció a temetkezések között. Három nyughely váza (8., 10., 18. sírok) azonban feldúlt állapotban került felszínre.⁷³ Ezek alapján Banner felvetette, hogy a sírokat csak úgy kerülhették ki az újabbak ásása közben, ha azok meg voltak jelölve, illetve a rablás is úgy történhetett, ha tudták, hogy mely sírt kell felforgatni.⁷⁴ A 8. sírban fekvő váz (férfi) bordáinak egy része a lábak között, állkapcsa pedig az egyik alkar mellett feküdt. A sírból egy-egy négyzet alakú vas- és bronzcsat került elő a medencecsont bal oldalán.⁷⁵ A 10. temetkezés (nő) feltárása során a koponya hiányzott, az állkapocs a jobb combcsont mellett került elő. Egyetlen mellékletként egy orsókarika töredéke említhető.⁷⁶ A 18. sír esetében (nő), az előzőekhez hasonlóan a koponya hiányzott, az állkapocs a jobb combcsont mellett helyezkedett el. A temetkezésből üveg- és fémgyöngyök, illetve ételmelléklet (juh

⁶⁶ Teljes állatáldozatként értelmezhetjük azt a jelenséget, amikor egy egész állat kerül az elhunyt sírjába (Tóth 2012, 532; Tóth 2018, 110).

⁶⁷ Bende 2003, 319; Tóth 2012, 532; Tóth 2018, 117, 134. 2. térkép, 137. 1. táblázat.

⁶⁸ Részleges állatáldozatnak nevezzük az olyan eseteket, amikor az elhunyttal egy sírgödörben egy részlegesen eltemetett állatot áldozati funkcióval helyeztek el a sírban. Többféle változata is ismert, amelyek az alábbiak lehetnek: koponya és végtagsontok, csak a koponya, csak az állat állkapcsa vagy koponya nélküli csontváz. Egyes feltételezések szerint az állat többi részét a halotti toron fogyaszthatták el vagy szimbolikus megjelenítési lehetett a cél egy meghatározott csonttal: például fog, lábszárcsont (Tóth 2012, 532–533; Tóth 2018, 114).

⁶⁹ Vörös 1999, 54; Lőrinczy 2011, 147; Tóth 2012, 534, 538–539; Tóth 2018, 109.

⁷⁰ Tóth 2018, 115–116.

⁷¹ Banner 1927, 153–154.

⁷² Banner 1927, 150–151, 153–154; Bende 2017, 287.

⁷³ Banner 1927, 150, 153.

⁷⁴ Banner 1927, 154.

⁷⁵ Banner 1927, 150.

⁷⁶ Banner 1927, 150.

medencecsont és csigolya) látott napvilágot. Banner leírása szerint a váz felett 2 méterrel lökoponya került elő.⁷⁷

A rablás mindhárom esetben a felsőtestre irányult. A koponya egyik temetkezésnél sem került elő, csak az állkapcsok maradtak meg másodlagos helyzetben a sírokban. A visszadobott állkapcsok és a lábak közé tolt bordák helyzete alapján úgy vélem, hogy a rablás nagy valószínűséggel jóval az eltemetés után történhetett, amikor a vázcsontokat már semmi nem tartotta össze. Ennek következtében a sírok valamilyen módon való jelöltsége is bizonyosságot nyer. A megmaradt leletek és a temetkezési szokások alapján a sírok illeszkednek a temető többi temetkezése közé. A kérdés az, hogy milyen viseleti elem vagy melléklet helyezkedett el a fej és felsőtest környékén, vagy a fejen/felsőtesten, ami miatt a rablás történt.

6. Viseleti elemek

6.1. Övek

A leggyakoribb viseleti elem a csat, amely a ruházat összefogására, megtartására alkalmas övekhez tartozott. Bende gyűjtése szerint a férfiaknál lényegesen gyakoribb az öv viselete, azonban nők, gyermekek és fiatalok temetkezéseiben is megfigyelhetők ezek a leletek.⁷⁸ Emellett az avar korban előfordulhat két öv viselete is. A második öv rendszerint a használati tárgyak és fegyverek felfüggesztésére szolgált.⁷⁹ A nagykamarási temetőben leginkább a vázak medencecsontjain vagy a medence környékén kerültek felszínre az övre utaló csatok. Több esetben is szövetlenyomatot figyelt meg az ásató a tárgyakon (2., 7., 14. sír), ami arra utalhat, hogy az övek nemcsak bőrből, hanem textilből is készülhettek.⁸⁰

A nagykamarási temetőben 14 női sírból 8-ban (2–4., 9., 12., 15., 17., 27. sír) volt fellelhető vascsat vagy annak töredéke.⁸¹ A gyűjteményben jelenleg a 2–4., a 12., 15., a 17. és a 27. sírok négyzet alakú vascsatjainak töredékei találhatóak meg,⁸² amelyek állapota igen rossz megtartású.

A temető mind a 9 férfisírijában (5., 8., 11., 14., 16., 20–21., 26. sír) megtalálták ezt a lelettípust, amelyek főleg vasból készültek. Ez alól kivételt képeznek az 5., és a 7–8. sírok bronzból készült csatjai.⁸³ A csatok formája igen változatos, előfordultak négyzet (11., 14., 20–21., 26. sír), trapéz (8. sír), fecskefarkú (7. sír), B alakú (16. sír) és gyöngyözött karikájú, lemezes testű (5. sír) példányok is. A tárgyak ma is a gyűjtemény részei, némelyik rendkívül töredékes állapotú. A 7–8., és 20. sírokban két csat, a 14. sírban pedig három csat is volt. A 7.

⁷⁷ BANNER 1927, 153.

⁷⁸ BENDE 2017, 287.

⁷⁹ SZALONTAI 2003, 375–377.

⁸⁰ Az egyszerű szerkezetű övek esetében (csak övcsat van) valószínűsíthető, hogy vastagabb textilből készült az öv. Székkutas–Kápolnadúló lelőhelyen több temetkezés (114., 284., 383., 394., 483., 485., 487. sír) esetében is textilöv létét feltételezik. Ugyanakkor Szalontai Csaba megjegyezte, hogy több esetben is találtak a csatok hátoldalán textillenymatokat, amelyek viszont összetett szerkezetű övekről származtak. Ebből arra következtettek, hogy az övek egy része talán textilből készülhetett (SZALONTAI 2003, 376).

⁸¹ BANNER 1927, 155.

⁸² SZTE RT RGy. Ltsz. 7549, 7551, 7558, 7586, 7603, 7621.

⁸³ BANNER 1927, 146, 149–150.

sírban egy fecskefark alakú bronzcsat és egy vascsat került felszínre [3. tábla 1, 4].⁸⁴ A 8. sír esetében egy trapéz alakú bronzcsat és egy egyszerűbb vascsat feküdt a váz medencéjén.⁸⁵ A 14. sírban a medence jobb oldalán két vascsat töredéke, a bal oldalon pedig egy textille nyomatos lemezes vascsat került felszínre.⁸⁶ A 20. sírban a medence bal oldalán két vascsat helyezkedett el. A 16. sír elhunytjának jobb lábszára mellett pedig a B alakú vascsat került felszínre.⁸⁷

Az övcsatok mellett még az öv viseletére utalnak a veretek és a szíjvégek is.⁸⁸ A nagykamarási temetőben három esetben került felszínre különböző anyagú és kialakítású szíjvég. A 7. sírban egy övgarnitúra részeként vékony ezüstlemezéből készült, sima felületű, U alakú kisszíjvégeket találtak a medence környékéről [3. tábla 3]. A 14. sír peremlemezes bronz szíjvége az elhunyt bal combcsontjának külső oldalán helyezkedett el. A lemezt összehajtották, és közé fogták a bőrszíjat. Az alsó végét egy szöggel összeütötték, a felső részére pedig bordás lemezt hajlítottak.⁸⁹ A 21. sírban egy bronzból öntött, lekerekített kisszíjvég a váz jobb könyökének belső oldalánál került elő. Egyik felületén indadísz látható, míg másik felén üldözési jelenet. Az ábrázolás értelmezése némiképp eltérő a kutatók körében, Banner János hosszú fülű állatot és griffet, míg Bende Lívia nyulat és ragadozót feltételez.⁹⁰ A leírások alapján a temetőrészlet egyik legizgalmasabb leletének bizonyulhatna a tárgy, azonban sajnos már nem képezi a gyűjtemény részét.⁹¹

A nagykamarási férfisírok közül 11 esetből 3-ban voltak övgarnitúrára utaló leletek. Az 5. sírban egy ovális, gyöngyözött díszű csatkarikájú, csuklós, téglalap alakú, lemezes testű csat és egy karéjos övforgó [2. tábla] került felszínre.⁹² Banner sírleírása szerint további két veret (talán lyukvédő?) volt még a sírban, azonban pontosan nem nevezte meg a leleteket, illetve a leltárkönyvbe sem jegyezték be őket.⁹³ A leírás alapján arra lehet következtetni, hogy egy díszes övgarnitúra lehetett a sírban. A gyöngyözött, lemezes testű csat kicsit gyengébb kivitelű analógiája a székkutasi temető 388. sírjából került elő, amely egy teljesebb övgarnitúra részét képezte.⁹⁴ Az övforgó közepén a felerősítést szolgáló lyuk látható, amelynek két oldalán hosszúkás karéjok helyezkednek el, végein kör alakban zárul [2. tábla 2].⁹⁵ A típus pár-

⁸⁴ SZTE RT RGY. Ltsz. 7575, 7571; BANNER 1927, 148.

⁸⁵ BANNER 1927, 150; BENDE 2017, 37. Bronzcsat (SZTE RT RGY. Ltsz. 7579), vascsat (SZTE RT RGY. Ltsz. 7580).

⁸⁶ BANNER 1927, 151, Fig. 7. kép 1. A lemezes vascsat már nem része a gyűjteménynek (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7591), azonban az egyszerű vascsatok töredékei igen (SZTE RT RGY. Ltsz. 7590).

⁸⁷ SZTE RT RGY. Ltsz. 7598; BANNER 1927, 152.

⁸⁸ SZALONTAI 2003, 375–377.

⁸⁹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7592; BANNER 1927, 151; BENDE 2017, 38.

⁹⁰ Hasonló ábrázolás figyelhető meg a székkutasi temető leletanyagában, ahol a 31. sír kisszíjvégén griff/ragadozó állat látható, amely szintén nyulat üldöz (B. NAGY 2003, 20).

⁹¹ SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7612.

⁹² Csát (SZTE RT RGY. Ltsz. 7561), övforgó (SZTE RT RGY. Ltsz. 7562).

⁹³ SZTE RT RGY. Ltk.; BANNER 1927, 146.

⁹⁴ B. NAGY 2003, 55, 209, 136. kép 2.

⁹⁵ BANNER 1927, 146; MÉSZÁROS 2016, 48.

huzamai a székkutasi,⁹⁶ a szentes–nagyhegyi,⁹⁷ a pirtói,⁹⁸ a jánoshidai⁹⁹ és a homokméggyi¹⁰⁰ avar temetőekben található meg.¹⁰¹

A nagykamarási temető 7. sírjában egy teljes övgarnitúrát [3. tábla 1–4, 9] figyelt meg az ásató. A bronz övcsat ún. fecskéfarkú típust¹⁰² képvisel, pecek nélkül maradt meg az utókor számára.¹⁰³ Az övcsat párhuzamai az alattányi temető 40., 249., 413. sírjaiból kerültek felszínre.¹⁰⁴ A csathoz tartozó, feltételezhetően többszörösen összehajtott textilből készült övet ezüstlappal bevont vasmagvú négyzet, háromszög és téglalap alakú veretekkel díszítették. Ezek az ezüstlappal bevont és szegecsekkel felerősített veretek sima felületűek,¹⁰⁵ Banner leírása szerint az övről mellékszíjak is lógtak, amelyek végét kisméretű szíjvégekkel zárták le, ezek díszítetlenek, U alakúak voltak.¹⁰⁶ Az ezüstlemezes övgarnitúrák regionális elterjedése a Dunától keletre lévő területekre, pontosabban az Alföldre jellemzőek.¹⁰⁷

A temető szórványleleteként került a gyűjteménybe egy trapéz alakú, szíjszorító bronz övcsat és négy karikás bronzveret.¹⁰⁸ Azonos díszítésük és formai hasonlóságuk alapján feltételezhetően egy övgarnitúra részei lehettek. Az övgarnitúra párhuzamaként a székkutas–káplonadülői temető 31. sír¹⁰⁹ és a pitvarosi temető 215. sírjának¹¹⁰ anyagai említhetők meg.

6.2. Ékszerek

A nagykamarási temetőrészlet női sírjaiban többféle ékszertípus is megfigyelhető: ezüst fülbevalók, gyöngynyakláncok és egy bronz karperec.

A feltárás során két női sírból került felszínre fülbevaló. A 4. sírban egy gyöngycsüngős fülbevaló, míg 17. sírből egy ovális karikájú ezüsfülbevaló került elő, amelynek belső oldalán granulák láthatók.¹¹¹

Az avar korban a gyöngyök és a belőlük készült ékszerek széles körben elterjedtek és igen közkedveltek voltak.¹¹² Körös–Tisza–Maros-vidéken felgyűjtött, az avar kor második felére keltezhető temetőben is gyakoriak a gyöngyékszerek, főleg női és gyermeksírokban fordulnak elő. Leginkább nyakláncként, de karkötőként és tarsoly zárótagjaként/díszeként is

⁹⁶ Székkutas–Káplonadülő 548. sír (B. NAGY 2003, 72; 197. kép; MÉSZÁROS 2016, 54).

⁹⁷ Szentes–Nagyhegy 210. sír (CSALLÁNY 1956, 47; MÉSZÁROS 2016, 56).

⁹⁸ Pirtó (WICKER 1990, 97, 5. kép, 99; MÉSZÁROS 2016, 54).

⁹⁹ Jánoshida–Tótkérpuszta 252. sír (ERDÉLYI 1958, 42–43, XLI. tábla 1; MÉSZÁROS 2016, 53–54).

¹⁰⁰ Homokméggy–Halom 131. sír (GARAM 1975, 33, Fig. 12; MÉSZÁROS 2016, 52).

¹⁰¹ SZALONTAI 1991, 470; MÉSZÁROS 2016, 48–58.

¹⁰² Bende Livia használta ezt a megnevezést közlésében (BENDE 2017, 37).

¹⁰³ SZTE RT RGy. Ltsz. 7575.

¹⁰⁴ KOVRIG 1963, II., XX. és XXVII. tábla.

¹⁰⁵ Szenthe Gergely csoportosítása szerint a 3. típusba sorolhatók, amelyek az ezüstlemezről kivágott (vas- vagy bronzlemez alakra hajtogatott/szegecsest) sima, téglalap vagy négyzet alakú övveretek, esetleg kerek üvegberakással díszítettek (SZENTHE 2012, 521).

¹⁰⁶ SZTE RT RGy. Ltsz. 7576; BANNER 1927, 148–149; BENDE 2017, 37.

¹⁰⁷ SZENTHE 2012, 534.

¹⁰⁸ BANNER 1927, 144. Jelenleg is a gyűjtemény részei, a karikás veretekből már csak 2 darab maradt meg (SZTE RT RGy. Ltsz. 7541, 7542).

¹⁰⁹ B. NAGY 2003, 86, 13. kép; SZALONTAI 2003, 382.

¹¹⁰ BENDE 2017, 118, 444, 104. kép

¹¹¹ BANNER 1927, 145, 150, 152; BENDE 2017, 38. Sajnos már egyik lelet sem tartozik a gyűjteményhez (SZTE RT RGy. Ltk. Ltsz. 7601).

¹¹² PÁSZTOR 1995, 69–80; PÁSZTOR 2003, 333–341.

megjelenhettek.¹¹³ A nagykamarási temetőrészletben 14 női és 2 gyermeksír közül 4 temetkezésben jegyezték fel a gyöngyök jelenlétét, amelyek mind az elhunytak nyaka körül, valószínűleg nyakláncok részeként kerültek felszínre. Az 1. sírban az elhunyt nyaka alatt két dinnyemag alakú üvegyöngy volt. A 17. sír vázának álla alatt és a fej jobb oldalán ráfolyatott díszű gyöngyöket¹¹⁴ figyeltek meg. A 18. sírban az elhunyt nyaka alatt hosszúkás, kerek, lapos üveg- és fémgyöngyök,¹¹⁵ illetve töredékeik kerültek felszínre.¹¹⁶ A 24. sír halottjának nyakát egykor különböző színű üvegyöngyökből fűzött nyaklánc díszítette.¹¹⁷ Ma összesen 32 darab található meg (28 egész, 4 darab töredék) a gyűjteményben, az eredeti mennyiségéről nincs adatunk. A nyaklánccon fekete és kék dinnyemag alakú üvegyöngyök (1-1 db), fekete tojásdad alakú (6 db), zöld és fehér lapított gömb alakú (3 db), kék bikónikus alakú (1 db), vörös hasáb alakú (1 db), kör átmetszetű kúpos alakú, átlátszatlan (2 db), fekete gömb alakú (13 db) üvegyöngyök láthatóak.¹¹⁸

A Körös–Tisza–Maros által határolt területen feltárt, az avar kor második felére datált temetőkben talált karperecek alapanyaga főleg bronz volt, azonban előfordult vas és ólom is. A bronz karpereceket gyakran párban hordták, míg a vasból készültek önálló példányokként tűnnek fel a leggyakrabban. Utóbbiak viselete kifejezetten a jobb alkaron volt gyakori. A nők, illetve ritkán gyermekek (lányok) ékszereként is megfigyelhető lelettípus. A 19. sírban nyugvó női váz jobb karját enyhén kiszélesedő végű, bronzból készült, szögletes átmetszetű huzalkarperec ékesítette egykor.¹¹⁹

7. Fegyver

Az avar kor második felére keltezhető, a Körös–Tisza–Maros területén vizsgált lelőhelyek temetkezéseiben kevés fegyver látott napvilágot, amely a térségre jellemző temetkezési szokással magyarázható.¹²⁰ Utóbbi jelenség alól a nagykamarási lelőhely sem kivétel, hiszen mindössze egy fegyver került felszínre (7. sír). Annak ellenére, hogy kora és közép avar kor során az ütő- és sújtófegyverek (fokos, balta, szekerce) száma fokozatosan nőtt és a késő avar korban egyre gyakoribb lett az Avar Kaganátus területén, a térség ütő- és sújtófegyvereinek száma a többi fegyverhez hasonlóan nem jelentős a régióban.¹²¹ A nagykamarási temető-

¹¹³ BENDE 2017, 292.

¹¹⁴ BANNER 1927, 145; BENDE 2017, 38. Az eredeti publikáció rajzán 6 ráfolyatott díszű gyöngy látható, míg a leltárkönyvbe 14 darabot jegyeztek be. A jelenlegi gyűjteményben nincs nyoma (SZTE RT RGY. Ltk.; BANNER 1927, 152).

¹¹⁵ A leltárkönyvben eredetileg 2 gyöngy meglétét jelölték, azonban a revíziók alkalmával kiderült, hogy már csak egy darab lelhető fel a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltsz. 7607).

¹¹⁶ BANNER 1927, 153; BENDE 2017, 38. Mára csak egy darab gyöngy található meg a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltsz. 7607).

¹¹⁷ BANNER 1927, 154.

¹¹⁸ SZTE RT RGY. Ltsz. 7616.

¹¹⁹ BANNER 1927, 150, 153; BENDE 2017, 38. Már nem található meg a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7608).

¹²⁰ BENDE 2017, 297–298.

¹²¹ SZÜCSI 2012, 121–122; PINTÉR-NAGY 2017b, 95–96.

részlet 7. sírjából egy vasfokos¹²² került felszínre [5. tábla 1]. A sírról fénykép is készült,¹²³ amelyen a váz jobb lábszárának felső harmadában helyezkedett el a tárgy.¹²⁴ Szücsi Frigyes elemzése és csoportosítása alapján a nagykamarási lelet a kalapácsfokú fokosbalták közé sorolható.¹²⁵ A fokosbaltát fokával a földbe vágva találták meg a sír bontása során.¹²⁶ Szücsi felvetette a kérdést, hogy a földbe vágott foknak vagy pedig a felfelé néző élnek volt-e hangsúlyosabb szerepe. Valószínűleg valamilyen babonás okból kifolyólag, talán rontásselhárító szereppel helyezhették el éllel felfelé a tárgyat.¹²⁷ A nagykamarási fokosbalta legközelebbi formai párhuzama a késő avar korra keltezhető dévényújfalui (Devínská Nová Ves, Szlovákia) temető 95. sírjából került elő.¹²⁸ A két lelet között mindössze a penge megformálásában van különbség. A dévényújfalui lelet az „1, K, I.” típusba sorolható, míg nagykamarási az „1a, K, I.” típusba.¹²⁹

8. Lószerszámzat

A Körös–Tisza–Maros közén, főleg az avar kor második felében jellemzővé vált a lószerzsámos temetkezés szokása. Bende Lívия szerint ez a szokás csak ideiglenesen váltotta fel a lovastemetkezési formát, hiszen akna- és fülkesírokban nem alakult ki állandó helye a lószerzsámzatnak.¹³⁰

A nagykamarási temetőrészletben hiteles feltárás során egyedül a 7. sírből került felszínre lószerzsámzat. A csontváz koponyája felett 20 cm-rel, de 25 cm-rel magasabb rétegben oldalszár nélküli, nagykarikás csikózabla feküdt, ennek két oldalán egy-egy hurkos fülű kengyel helyezkedett el. A tárgyakat a préselt rosszezüst lószerzsámdíszek (rozettás és közepén kidudorodó kör alakú boglárok) vették körbe. A bal oldalon lévő kengyel felett egy vas hevedercsat került felszínre [3. tábla 5].¹³¹ Banner azon megfigyelése, hogy a leletek a koponya felett 25 cm-rel magasabb rétegben kerültek felszínre, utalhat arra, hogy az

¹²² A fokos fegyverként (támadófegyver, azon belül az ütő- és vágófegyverek közé tartozik), valamint munkaeszközként is használatos lehetett. Az ásatási megfigyelések szerint élükkel a földbe vágva kerültek a sírba. Főleg férfi-, de akár női és gyermektemetkezésekben is megtalálhatók. Rangjelző szerepük valószínűleg nem volt, hiszen gazdagabb és szegényesebb sírokban is jelen vannak (SZÜCSI 2012, 129; SZÜCSI 2014, 129–139).

¹²³ SZTE RT Ad. B. J. FGy. 947.

¹²⁴ BANNER 1927, 149; BENDE 2017, 38. A tárgy teljes hossza 18 cm, a nyéllyuk 2,4 cm átmérőjű. A fok 4,5 cm, szögletes forma, az él 3,5 cm-re szélesedik ki. A nyéllyuk belsejében famaradványokat figyeltek meg (BANNER 1927, 149). Restaurálás nyomai figyelhetők meg a leleten, amely ma a nyéllyuknál kettétört állapotában tekinthető meg (SZTE RT RGy. Ltsz. 7561).

¹²⁵ A penge formája az éltől a köpüig egyenesen halad, majd alul lefelé ível. A köpüből induló penge szimmetrikus, az él irányába folyamatosan szűkülő típus. A köpü formája hosszú rombusz alakú, a nyéllyuk ovális formájú. A fokos a kalapácsfokú altípusba sorolható, az ütőfelület téglalap alakú, profilált, 2 cm-nél hosszabb (SZÜCSI 2014, 115–122, 143, 158).

¹²⁶ BANNER 1927, 149; BENDE 2017, 37.

¹²⁷ SZÜCSI 2014, 138. László Gyula szerint nem kifejezetten a vas babonás ereje volt fontos az avarok számára, hanem az éles szűrő- vagy vágóeszköz, amely a rontást távol tartja (LÁSZLÓ 1944, 88–89).

¹²⁸ EISNER, 1952, 390, Obr. 107; SZÜCSI 2014, 142, 151.

¹²⁹ SZÜCSI 2014, 117, 143, 158.

¹³⁰ A rítusváltás háttérben az állatállomány csökkenését vélte felfedezni, ami miatt az állatáldozatok és ételmellékletek száma is csökkent (BENDE 2012, 645–651; BENDE 2017, 318).

¹³¹ BANNER 1927, 146–147.

elhunytat koporsóban temették el, és a koporsó tetejére helyezték a lószerszámzatot.¹³² A székkutas–kápolnadűlői temetőben szintén előfordult jelképes lovasmetekkezés, ahol koporsóra helyezték a lószerszámzatot.¹³³

Az oldalpálca nélküli aszimmetrikus csikószabla két gyűrűsen egymásba kapcsolódó tagból áll. Hurkos végein ovális alakú zablakarikák helyezkednek el, az egyikben két különböző méretű karika figyelhető meg [4. tábla 1].¹³⁴ Párhuzamként például a szegvár–sápoldali lovassír karikás csikószablái¹³⁵ és a székkutas–kápolnadűlői temető 51. sírjának aszimmetrikus vas csikószablája említhető.¹³⁶ A hurkos fülű, kerek vállú, egyenes talpalójú kengyelek alakja megegyezik, száruk rombusz átmetszetű [4. tábla 2–3].¹³⁷ A nagykamarási leletekkel például a székkutas–kápolnadűlői temető 51. sír egyik kengyele, illetve az 541. sír esetében szintén csak az egyik kengyel mutat formai párhuzamot.¹³⁸ Sarkain lekerekített trapéz formájú hevedercsat került felszínre a temetkezésből.¹³⁹

A kantárt/pofaszíjat díszítő rossz minőségű ezüstlemezből préselt boglárok közül két különböző típust és méretet lehetett elkülöníteni. A kisebbek közepén bemélyedő körrel és szélükön nyolc bemélyedő háromszöggel voltak díszítve, míg a nagyobb méretűeket a síkból kiemelkedő körrel látta el készítőjük. Utóbbi alakja csonkakúphoz hasonlítható a közzölt rajz és a meglévő töredék alapján [3. tábla 6–7]. A díszek szijhoz való rögzítése varrással történhetett, leleteken látható apró lukak erre utalnak. Továbbá a vékony veretek alatt akár kitöltőanyag is lehetett, amely kiemelte és merevítette az apró díszeket.¹⁴⁰

A szórványos leletként került a gyűjteménybe egy téglalap alakú fülű, egyenes talpalójú és egy téglalap alakú fülű, begyűrt sarkú kengyel.¹⁴¹ A tárgyak fülei szögletes kialakításúak, oldalaik íveltek. Az egyik példány talpalója egyenes, a begyűrt sarkú kengyel javított, így formája megváltozott az eredetihez képest.¹⁴²

¹³² A sírról készült fényképen megfigyelhető, hogy a kibontott csontváz szintjére visszahelyezték a felső rétegből előkerült leleteket, ezért ezt a képi forrást sajnos nem lehet hiteles információnak tekinteni a sírleírással szemben (SZTE RT Ad. B. J. FGy. F947).

¹³³ Az 51. sír esetében 5–15 cm-rel a vázcsontok felett kerültek elő a leletek. A 239. sírnál a csontváz fektetési szintje felett, a koporsóra utaló fakorhadék fölött helyezkedtek el a lószerszámzat részei. Az 51. sír törött állapotú kengyele valószínűleg hurkos fülű lehetett, párja téglalap alakú hosszú fülű volt. A 239. sírből előkerült kengyelek hurkos fülűek voltak, mint a nagykamarási 7. sírban talált példányok (B. NAGY 2003, 22, 39, 20. kép 2, 4. és 84. kép 1–3, 5; BENDE 2017, 318).

¹³⁴ SZTE RT RGY. Ltsz. 7569; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹³⁵ BONA 1979, 10.

¹³⁶ B. NAGY 2003, 22; B. NAGY 2003, 24. kép.

¹³⁷ SZTE RT RGY. Ltsz. 7568; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹³⁸ B. NAGY 2003, 22, 71; B. NAGY 2003, 24. kép, 192. kép.

¹³⁹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7570; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹⁴⁰ Bende Livia a pitvarosi temető 51. sírjának elemzésekor tért ki erre a lehetőségre, amely szerint a kantárszíjon lévő préselt, áttört veretek mögött kitöltőanyag lehetett, ami kiemelte és merevítette a vereteket (BENDE 1998, 199).

¹⁴¹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7540.

¹⁴² Az egyenes talpalójú tárgy füle szögletes kialakítású, nyak nélkül kapcsolódik a szárakhoz, a talp külső oldalán borda fut fel a száragig. A javított példány fülének felső része szögletes, de a nyakhoz már ívelt formában csatlakozik. A fület rövid nyak köti össze az ívelt szárákkal. A talp valószínűleg eltörhetett az egyik szár és a talp találkozásánál, javítás nyomai figyelhetők meg rajta. A talpon végigfutó borda itt is megfigyelhető. Az átalakítás következtében a talp megrövidült (SZTE RT RGY. Ltsz. 7540; BANNER 1927, 142–144).

9. Használati eszközök

9.1. Orsógombok

A legáltalánosabb avar kori mellékletek közé sorolhatók az orsógombok és az orsókarikák. A nagykamarási temető sírjaiban 5 temetkezésnél figyelt meg az ásató orsógombokat. Négy női (1–2., 10., 19. sír) és egy férfisírban (25. sír) került elő ez az eszköz.¹⁴³ Banner leírása alapján egy esetben a váz medencéjén (1. sír), míg a másik 4 sírban (2., 10., 19., 25. sírok) az elhunyt bal karja mellett kerültek elő a leletek. Jelenleg az első két sír orsógombja a gyűjtemény része, illetve a 19. sír leletéről rendelkezésre áll egy tárgyrész. Mindhárom orsógomb bikónikus, az 1. és 2. sír lelete díszítetlen, míg a 19. sír orsógombja zezzugmintás volt. A 25. sír elhunytja a legújabb embertani vizsgálatok alapján férfi lehetett.¹⁴⁴ A sírban az orsógombon kívül más lelet nem került elő. A kutatásban ez az eset nem egyedülálló. A székkutas-kápolnadűlői avar temető 489. sírjának elhunytját szintén férfinak határozták meg, ebben a temetkezésben is csak egy orsógombot találtak.¹⁴⁵

9.2. Kések

A Körös–Tisza–Maros közén előkerült késő avar kori temetők leletanyagában főként férfisírok mellékleteiként jelentek meg a kések. A tárgytypus sírokban való megjelenése gyakori, részben a viselet részeként is értelmezhető.¹⁴⁶ Legtöbbször az elhunyt jobb oldalán a kezek, a medence és a lábak területéről kerülnek elő ezek a leletek. Esetenként a bal oldalon is feltűnhet a tárgytypus. Bende szerint a Körös–Tisza–Maros közén a vázak bármely oldalán elhelyezett leletek nem köthetők nemekhez.¹⁴⁷ A nagykamarási temetőrészletben 8 esetben (4., 6–7., 13–14., 16–17., 27. sírok) találtak kést¹⁴⁸ a vázak mellett. Négy női, három férfi-, és egy gyermektemetkezésből került felszínre ez a tárgytypus. A nemek és a kések előkerülési helye között nem figyelhető meg a kislalföldi szokásokhoz hasonló szabályszerűség.¹⁴⁹ A női sírokban jobb és bal oldalon, kéznél, combcsont mellett, mellkason, míg a férfisírokban lábszárak között, bal lábszár mellett vagy a fej jobb oldalán figyelte meg Banner a leletek helyét. A női és a gyermeksírokból származó eszközök mérete kisebb, 6,2–12,5 cm között mozog, míg a férfisírok leletei jóval nagyobbak, 17–19 cm közöttiek. Felmerül a kérdés, hogy a tárgyak méreteit figyelembe véve értelmezhetjük-e a kisebb méretű késeket

¹⁴³ Banner közlésében és a leltárkönyvben némi terminológiai zavar mutatkozik a leletekkel kapcsolatban. Banner minden esetben orsókarikának nevezi ezeket a tárgyakat (1., 2., 10., 19., 25. sír), azonban a gyűjteményben lévő tárgyak (1., 2. sír) orsógombok (SZTE RT RGY Ltsz. 7546, 7548.). Sajnálatos módon a többi lelet nem maradt fenn (10., 19., 25. sír) így nem tudjuk igazolni, hogy valóban minden esetben orsógombról van-e szó. Egyedül a 19. sír orsógombjáról közölt az ásató rajzot, de ezt is orsókarikának nevezte (BANNER 1927, 152, 156).

¹⁴⁴ BENE 2017, 38.

¹⁴⁵ BENE 2003, 316.

¹⁴⁶ BENE 2003, 315; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 179.

¹⁴⁷ BENE 2017, 289.

¹⁴⁸ Sok esetben töredékesek a tárgyak, így nehéz volt az azonosításuk (SZTE RT RGY Ltsz. 7555, 7566, 7572, 7587, 7589, 7602, 7620), a 16. sír kése már nem része a gyűjteménynek (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7597).

¹⁴⁹ Tomka Péter szerint férfiaknál a jobb oldalon az övselet részeként, míg a nőknél a bal oldalon munkaeszközként értelmezhetők a kések (TOMKA 1972, 28–29; BENE 2017, 289).

munkaeszközként, a nagyobbakat (17–19 cm) pedig munkaeszközként és/vagy fegyverként.¹⁵⁰ Továbbá a nagyobb méretű kések és a sírbeli helyzet között lehet-e összefüggés.

9.3. Vasár és vaskarika

A vasarak leginkább felnőttsírokból kerülnek felszínre. Az eszköz legtöbbször deréktájon, jobb oldalon kerül elő, néha más tárgyakkal együtt a tarsolyban.¹⁵¹ A nagykamarási temető-részlet 4. sírjában a combcsontok között látott napvilágot egy vasár.¹⁵²

A tárgyak övön való rögzítésének egyik módszere lehetett a vaskarika használata. Főleg olyan sírokból kerülnek felszínre gyakrabban, amelyekben vaskés vagy tarsolyra utaló tárgy is van.¹⁵³ A nagykamarási temető-részletben egy női (4. sír) és két férfitemetkezés (14, 21. sír) esetében jegyezte fel Banner János a vaskarika létét. A 4. és 14. sírokból a medence környékéről került felszínre a vaskarika, a 21. sírban azonban a bokánál feküdt.¹⁵⁴ A medencén és annak környékén lévő vaskarika az övhöz tartozva rögzítőfunkciót láthatott el (4. sír). A 14. sírban a 19 cm hosszú kés töredékei a fejnél, míg a vaskarika a medencén helyezkedett el (feltételezhetően más tárgyat rögzítettek az övön, amely vagy nem került a sírba, vagy elbomlott). A 21. sír esetében valószínűleg állatjárás következtében került a vaskarika a bokához.

10. Az embertani értékelés rövid ismertetése

A nagykamarási temető-részlet feltárása során nagy valószínűséggel csak a koponyákat emelhetők ki a sírokból.¹⁵⁵ Az első antropológiai vizsgálatokat Krecsmárik Endre végezte el, míg az újabbakat Marcsik Antónia. A legfrissebb eredmények alapján a 27 sírből 14 nő, 9 férfi, 2 felnőtt és 2 gyermek váza került felszínre.¹⁵⁶ A taxonómiai elemzés 8 koponya (1–2., 5–6., 9., 14., 25. sír, egy szórvány) metrikus és morfológiai adatai alapján europid, europo-mongolid és mongolid földrajzi változatot¹⁵⁷ mutatott ki [5. tábla 2]. Anatómiai variációként a

¹⁵⁰ A 20 cm-es pengé hosszúsággal rendelkező késeket általában már fegyverként értelmezik a kutatók (ČILINSKÁ 1966, 184–185; CSIKY 2006, 115; CSIKY 2015, 219).

¹⁵¹ BENDE 2017, 291.

¹⁵² BANNER 1927, 146; BENDE 2017, 37. A tárgyat a leltárkönyvbe bejegyezték, azonban már nem része a régészeti gyűjteménynek (SZTE RGY. Ltk. Ltsz. 7557).

¹⁵³ B. NAGY 2017, 19, 23, 26, 30, 37, 51. kép.

¹⁵⁴ BANNER 1927, 145, 151, 153. Jelenleg mindhárom lelet a gyűjtemény része, bár töredékes állapotban maradtak meg (SZTE RGY. Ltsz. 7554, 7593, 7615).

¹⁵⁵ Ennek egyik oka a vázak rossz megtartása lehetett, amit Banner is kiemelt a temetőről írt publikációjában, a másik ok pedig, hogy nem volt szokás a teljes váz kiemelése és elcsomagolása a kutatás ezen időszakában (BANNER 1927, 146–147).

¹⁵⁶ KRECSMÁRIK 1927, 160–165; BENDE 2017, 37, 55. j; SAJTI 2019, 53–59. További kutatások eredményeként, a korábban elveszettnek hitt 21. sír koponyájáról bebizonyosodott (a szakirodalmi feljegyzések alapján), hogy az ELTE Embertani Intézetében található: ltsz. 12 042. A koponyát nem volt lehetőségünk megvizsgálni, azonban a korábbi publikációk szerint egy gyógyulási folyamatot mutató kardvágás okozta sérülés látható a homlok közepén (BARTUCZ 1966, 336; BERECZKI 2013, 40).

¹⁵⁷ Az europid csoportba sorolhatók az 1–2., 6., 9., 14. és 25. sírok egyénei. A 25. sír koponyája europo-mongolid, az 5. sír egyéne pedig mongolid (SAJTI 2019, 56).

bregmacsont (6. sír) és a *torus mandibularis* (1. sír) emelhető ki. A nagykamarási temető embertani anyaga a taxonómiai vizsgálat alapján beleillik a Tiszántúl avar kor népességébe.¹⁵⁸

11. A temető időrendje és szerkezet

Banner János a temető korát 6–7. századtól a 8–9. századig datálta. A felső határt a kenyelek alapján határozta meg, a lószerszámos temetkezés díszei miatt pedig az avarokhoz kötötte a sírok leletanyagát.¹⁵⁹ Bende Livia a 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére, míg Medgyesi Pál a 8. századra datálta a temetőrészletet.¹⁶⁰ A kronológia pontosításához azonban néhány főbb lelet segítségül szolgálhat. Szücsi Frigyes szerint a fokosbalta a 6. század utolsó negyedétől a 9. század elejéig datálható, ezzel valószínűleg a fokos a temetőrészlet legrégebbi időintervallumában keltezhető lelet.¹⁶¹ Szenthe Gergely az ezüstlemez övgarnitúrák vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a tárgytypus a 7. század második felére, középső harmadára keltezhető.¹⁶² A szemesgyöngyök a 7. század végétől a 8. század elejéig, míg a dinnyemag alakúak szintén a 7. század elejétől egészen a 8. századra kiterjedve bírnak keltezőértékkel.¹⁶³ A temetőrészlet legkésőbbi lelettípusa a karéjos övforgó lehet, amelynek a 8. század végétől a 9. század elejéig, első harmadáig lehetséges az előfordulása.¹⁶⁴ Az előkerült leletek többsége a 7. századra keltezhető. Ennek következtében a lelőhely datálása szempontjából a kezdeti időpontot illetően egyetértek Bende Livia megállapításával, azonban a temetőrészlet felhagyását némivel későbbinek tartom, használata egészen a 8. század végéig húzódhatott. Mindemellett fontos figyelembe venni, hogy temetőrészletről van szó, így nem tudni, hogy az elhordott vagy esetleg fel nem tárt sírok korábbi vagy későbbi leletanyagot tartalmaztak-e. Ennélfogva a temetőrészlet szerkezetének értékelése is nehézségekbe ütközik. A feltárt sírok többsége kissé szabálytalanul, de több sorba rendeződve helyezkedett el. A temetőterképen azonban jól látható, hogy egyes sírok és sírsorok között igen nagy „fehér foltok” vannak. Nagy valószínűséggel a temető ezen részei a nagykamarási lakosság homokkitermelő tevékenysége során megsemmisültek, esetleg valamilyen okból kifolyólag nem tárták fel őket.

12. Összegzés

A Banner János által feltárt nagykamarási temetőrészlet sírjai a temetkezési rítus és a mellékletek alapján az avarokhoz köthetők. Sajnos a temető eredeti méretével kapcsolatban nem rendelkezünk információval, így egykori szerkezetéről, kiterjedéséről, a sírok belső kronológiai rendjéről nehéz következtetéseket levonni.

¹⁵⁸ LIPTÁK 1983.

¹⁵⁹ BANNER 1927, 156.

¹⁶⁰ MEDGYESI 2002, 253; BENDE 2017, 37.

¹⁶¹ SZÜCSI 2014, 158.

¹⁶² SZENTHE 2012, 538.

¹⁶³ PÁSZTOR 1995, 73, 76.

¹⁶⁴ SZALONTAI 1991, 471; MÉSZÁROS 2016, 51.

A temetőrészletben a NyÉNy–KDK-i irányú tájolás dominanciája figyelhető meg. A feltárás során főleg téglalap alakú aknasírokat figyeltek meg, továbbá egy fülkesírt (17. sír) is dokumentáltak. Az elhunytakat hanyatt, nyújtott helyzetben helyezték örök nyugalomra (kivéve a 22. sír halottját). A sírok bolygatottsága 3 esetben (8., 10., 18. sír) figyelhető meg. Két elhunytat minden bizonnyal koporsóban temettek el (5., 15. sír), azonban a lepelbe való csavarás vagy a szűk ácsolt koporsó használata sem kizárható (4., 12., 17. sír). Több temetkezésnél ételmellékletre (12., 18. sír) és állatáldozatra (5., 17–18. sír) utaló jelenségeket is megfigyelt a feltáró. Továbbá melléklet nélküli sírok is felszínre kerültek (22–23. sír).

Sok esetben a ruházathoz, viselethez tartozó elemek és eszközök maradványai voltak azonosíthatók. A férfitemetkezések közül a 7. sír elhunytja tűnik ki viseletével és mellékleteivel: ezüstlemezes övgarnitúra, lószerszámzat (kengyelpár, hevedercsat, rozettás szíjveretek), fokos és kés. A női temetkezések közül a 4. sír váza a gyöngycsüngős fülbevalóval, a 17. sír elhunytja az ezüstfüggőjével és folytatott díszű szemesgyöngyeivel, illetve a 19. sírban előkerült bronzkarperec emelhető ki. A feltárt sírok közül az újabb adatok szerint 14 nő, 9 férfi, 2 gyermek és 2 meg nem határozható nemű felnőtt¹⁶⁵ váza került felszínre az ásatás során. Banner János a temető korát 6–7. századtól a 8–9. századig datálta, leletanyagát az avarokhoz kötötte.¹⁶⁶ Megállapítását az újabb embertani vizsgálatok, a temető leletanyaga és a temetkezési szokások is alátámasztják. Bende Livia szerint a temetőrészlet 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére keltezhető.¹⁶⁷ Véleményem szerint a kronológiai határ a 8. század végéig tolható ki.

FORRÁSOK

- MNL CSML VIII. 16. = Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetének iratanyaga. Szeged.
- SZTE RT RGy. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Régészeti Gyűjtemény. Szeged.
- SZTE RT RGy. Ltk. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Régészeti Gyűjtemény leltárkönyve. Szeged.
- SZTE RT Ad. B. J. FGy. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Adattár, Banner János fotógyűjteménye. Szeged.

IRODALOM

- BANNER 1927 = Banner J.: Népvándorlaskori sírok Nagykamaráson. *Dolg* 3 (1927), 141–159.
- BANNER 1990 = Banner J.: *Békés-Kolozsvár-Jászberény-Szeged. Banner János emlékiratai 1945-ig*. Sajtó alá rendezte Jankovich B. D. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 15.] Gyula 1990.

¹⁶⁵ BENEDE 2017, 37, 55. j.

¹⁶⁶ BANNER 1927, 156.

¹⁶⁷ BENEDE 2017, 37.

- BARTUCZ 1966 = Bartucz L.: *A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Paleopathologia III.* Szerk.: Palla Ákos. Budapest 1966.
- BENDE 1998 = Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. *MFME–StudArch* 4 (1998), 195–230.
- BENDE 2003 = Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar kori temetőben. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dűlői avar temető.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFME–MonArch 1.] Szeged 2003, 305–326.
- BENDE 2012 = Bende L.: Lószerszámok temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára.* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 645–678.
- BENDE 2017 = Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Főszerk.: Lőrinczy G. [Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 8.] Budapest 2017.
- BERECZKI 2013 = Berezki Zs.: *Az avarok trepanációs szokásai a Dél-Alföld bioarcheológiai leletanyagának tükrében.* Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged 2013.
- BÓNA 1979 = Bóna István: A Szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. *ArchÉrt* 106 (1979), 3–32.
- ČILINSKA 1966 = Čilinska, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava.
- CSALLÁNY 1956 = Csallány D.: A X. századi avar továbbélés problémája. *SzSzSz* 1 (1956), 39–49.
- CSIKY 2006 = Csiky G.: A zsebesi avar temető fegyveres rétege. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 8 (2006), 111–124.
- CSIKY 2015 = Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology.* [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450 – 1450.) 32.] Leiden–Boston 2015.
- EISNER 1952 = Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské Pobřežie.* Bratislava 1952.
- ERDÉLYI 1958 = Erdélyi I.: *A jánoshidai avar kori temető.* [RégFüz II.1.] Budapest 1958.
- FARKAS et al. 2020 = Farkas A. – Hergott K. – Sajti M. – Szikszai F. – Varró B.: A gyűjtemény avar kori anyaga. In: „Azért mégis csinálunk intézetet is, gyűjteményt is...” *Válogatás a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének leleteiből.* Szerk.: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K. Szeged 2020, 36–39.
- GARAM 1975 = Garam, É.: *Avar Finds in the Hungarian National Museum.* [Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary I.] Budapest 1975, 11–48.
- KOVRIG 1963 = Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* [ArchHung 40.] Budapest 1963.
- KRECSMÁRIK 1927 = Krecsmárik E.: Koponyák a nagykamarási sírokból. *Dolg* 3 (1927), 160–166.
- LÁSZLÓ 1944 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.
- LIPTÁK 1983 = Lipták, P.: *Avars and Ancient Hungarians.* Budapest 1983.
- LŐRINCZY 2011 = Lőrinczy G.: A fülkesír. In: *Régészeti Kézikönyv.* Főszerk.: Müller R. Szerk.: Gróf P. Budapest 2011.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014 = Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. *JAMÉ* 56 (2014), 141–217.

- LÖRINCZY 2017 = Lőrinczy G.: Szerkesztői utószó. In: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. Főszerk.: Lőrinczy G. [Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 8.] Budapest 2017, 479.
- MEDGYESI 2002 = Medgyesi, P.: Nagykamarás. In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13.] Budapest 2002, 253.
- MÉSZÁROS 2016 = Mészáros B.: *Az Alföld legkésőbbi avar kori horizontjába sorolható sírleletek kritikai vizsgálata*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2016.
- B. NAGY 2003 = B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dűlői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 11–304.
- PÁSZTOR 1995 = Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. *SMK* 11 (1995), 69–92.
- PÁSZTOR 2003 = Pásztor A.: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dűlői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 331–370.
- PINTÉR-NAGY 2017a = Pintér-Nagy K.: Egy „római provinciális régész” a Dél-Alföldön, Buday Árpád, a szegedi Régészeti Intézet alapítója. *Szeged* 29/11 (2017), 20–25.
- PINTÉR-NAGY 2017b = Pintér-Nagy K.: *A hunok és az avarok fegyverzete, harcmodora az írott források alapján*. [MÖK 31.] Budapest 2017.
- PINTÉR-NAGY 2020 = Pintér-Nagy K.: A régészeti tár története. In: „Azért mégis csinálunk intézetet is, gyűjteményt is...” *Válogatás a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének leleteiből*. Szerk.: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K. Szeged 2020, 8–11.
- SAJTI 2019 = Sajti M.: *Avar kori leletek a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Gyűjteményéből. A nagykamarási avar temető*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2019.
- SZALONTAI 1991 = Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek.) *MFMÉ* 1984–1985/2 (1991), 463–481.
- SZALONTAI 2003 = Szalontai Cs.: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dűlői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 371 – 406.
- SZENTHE 2012 = Szenthe G.: 7. századi ezüstlemezes övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezből készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 521–550.
- SZÜCSI 2012 = Szücsi F.: A kora- és késő avar kori balták és fokosok. In: *Hadak útján. XX. Népvándorlaskori Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 121–138.
- SZÜCSI 2014 = Szücsi F.: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében. *Alba Regia* 42 (2013–2014), 113–186.
- TOMKA 1972 = Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz I. Kés a sírban. *Arrabona* 14 (1972), 27–75.
- TÓTH 2018 = Tóth Z.: Az áldozati állatok eltemetésének kontinuitása a késő avar korban. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében: 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa*. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. [Tempora Obscura 4.] Debrecen 2018, 109–140.

- VÖRÖS 1999 = Vörös I.: A halimbai késő avar kori temető állatsontleletei. *Tisicum* 11 (1999), 43–58.
- WICKER 1990 = Wicker E.: *Halasi múzeum II. A gimnáziumi érem- és régiségtár története.* [Halasi Téka 10–11.] Kiskunhalas 1990.

WEBIRODALOM

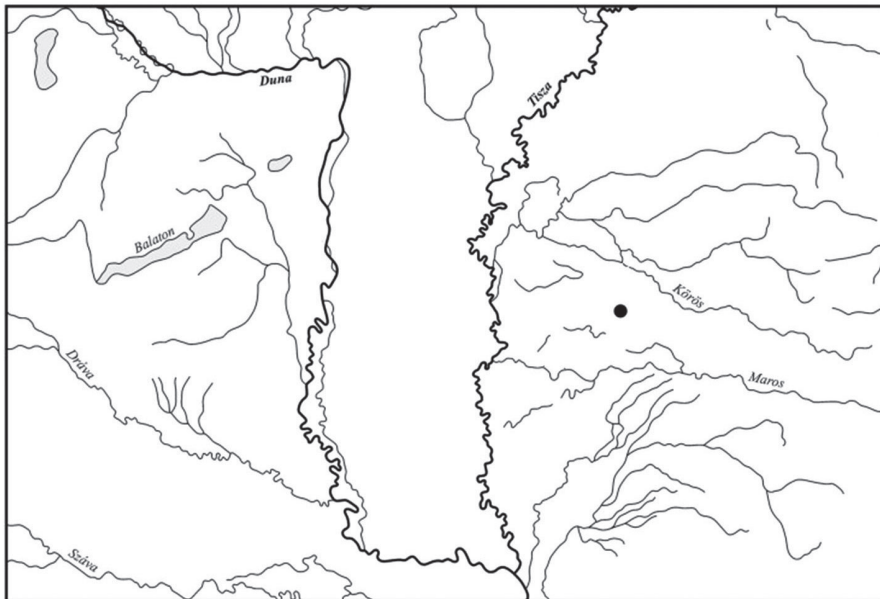
- TÓTH 2012 = Tóth Z.: Az avar kori állatáldozatok értelmezése. *Első Század Online* 11/2 (2012), 525–556. [http://epa.oszk.hu/01600/01639/00006/pdf/EPA01639_első_sza-
zad_2012_nyar_525-556.pdf](http://epa.oszk.hu/01600/01639/00006/pdf/EPA01639_első_sza-
zad_2012_nyar_525-556.pdf) (utolsó megtekintés: 2021. 02. 15. 17:45)
<http://www.arpad.btk.mta.hu/adatbazisok> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 07. 13:19)
- II. katonai felmérés térképe = [https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=os-
m%2C5&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.8288474
735%2C5863153.857998731](https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=os-
m%2C5&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.8288474
735%2C5863153.857998731) (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16. 11:15:23)
- III. katonai felmérés térképe = [https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=os-
m%2C43&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.828847
4735%2C5863153.857998731](https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=os-
m%2C43&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.828847
4735%2C5863153.857998731) (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16. 11:26:17)

The Avar cemetery part from Nagykamarás

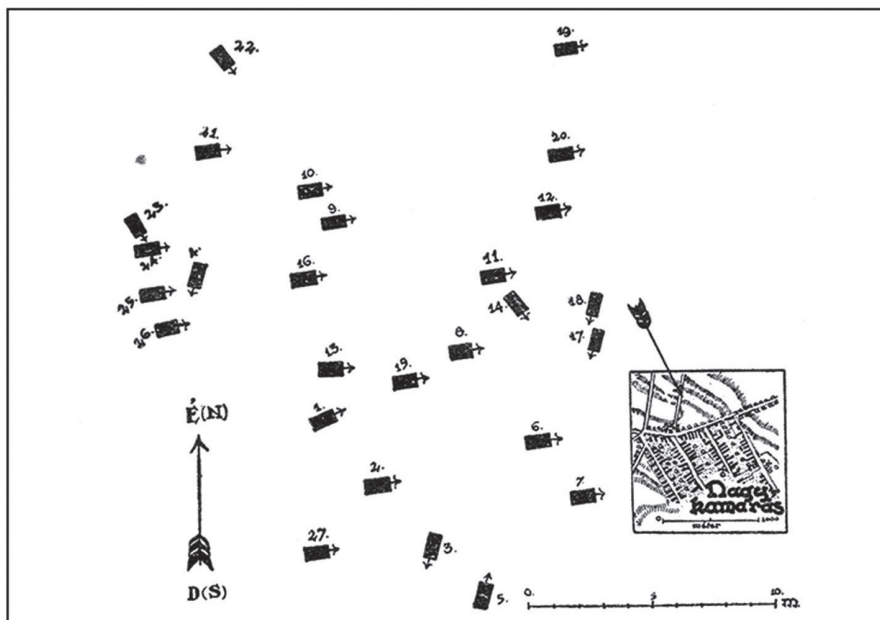
On August 16–28, 1926, János Banner carried out a rescue excavation in Nagykamarás (today Békés County, Hungary), in the course of which 27 Avar burials were unearthed. Banner was only able to save a part of the cemetery and there were lots of stray finds.

In the cemetery part, the NW–SE orientation dominated. The dead were placed in the grave pit in an extended position and in one case in a contracted position (grave 22). Most of the burials were shaft graves, in one case there was a niche dug from the end of the grave pit (grave 17). The looting of the graves was observed in three cases (graves 8, 10, 18). Two deceased persons were certainly buried in coffins (grave 5, 15), however, twisting into a shroud or the use of a narrow-carved coffin cannot be ruled out (graves 12, 17). At several burials, the excavator also recorded food offerings (graves 12, 18) and animal sacrifices (graves 5, 17, 18). In addition, burials without grave goods also came to light (graves 22, 23).

In many cases, grave goods and items of clothing and wear were identifiable. The deceased of grave 7 stands out of the male burials with his costume and accessories: silver belt set, horse equipment, poleaxe, and knife. Among the female burials, the skeleton of grave 4 with pearl earrings, grave 17 with its silver earrings and glass beads ornament, and a bronze bracelet found in grave 9 can be highlighted. According to recent data, 13 women, 11 men, 2 children and 1 adult skeleton were unearthed during the excavation. The cemetery can be dated to the last third of the 7th century – 8th century.

1

2

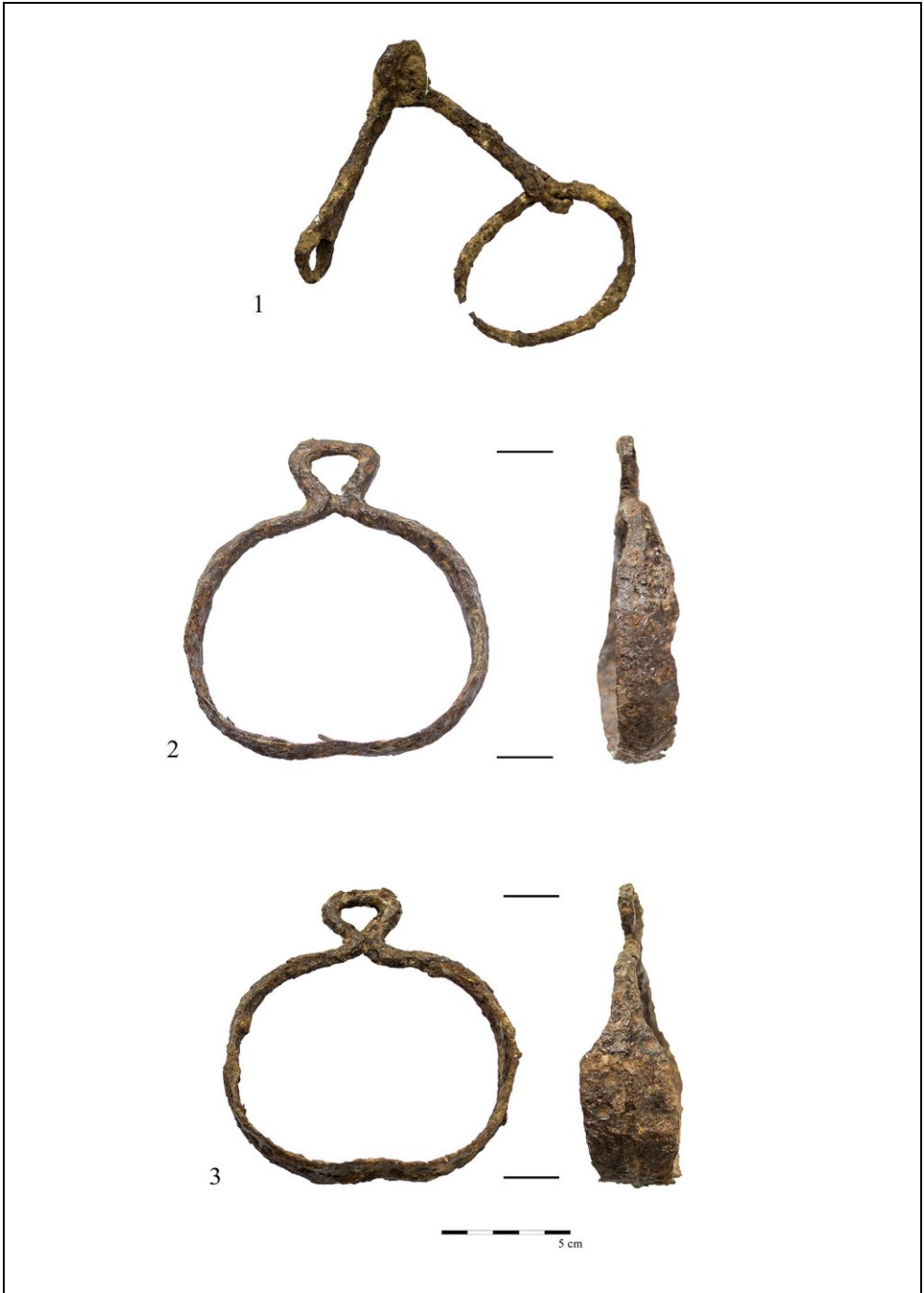
1. tábla: 1.: A mai Nagykamarás település; 2.: A temetőterkép (BANNER 1927, 141, 1. kép)

2. tábla: Az 5. sír leletei (Fotó: Walter Réka)

3. tábla: A 7. sír leletei (Fotó: Walter Réka)

4. tábla: A 7. sírban előkerült lószerszámzat részei (Fotó: Walter Réka)

5. tábla: 1.: A 7. sírból felszínre került fokosbalta (Fotó: Walter Réka); 2.: Az 5. sír vázának állkapocs nélküli mongolid koponyája (Fotó: Walter Réka)